

Introïtustekst: (Uit de apostolische geloofsbelijdenis)

“Ik geloof in Jezus Christus, zijn eniggeboren zoon, onze Heer, die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria.”

Lezing: Lucas 1: 26-38 (Naardense Bijbel)

26 Maar in de zesde maand
wordt de aankondig-engel Gabriël gezonden
van God naar een stad in Galilea
wier naam is Nazaret

27 tot een maagd in ondertrouw
een man wiens naam is Jozef
uit het huis van David;
de naam van de maagd is Maria.

28 Maar binnengekomen bij haar zegt hij:
verheug je, begenadigde,
de Heer is met je!-
een gezegende ben je onder de vrouwen!

29 Maar zij is door deze uitspraak zeer geschokt
en heeft bij zichzelf besproken
wat deze begroeting betekent.

30 De aankondig-engel zegt tot haar:
vrees niet, Maria,
want je hebt genade gevonden bij God;

31 zie, je zult in je schoot ontvangen
en bevallen van een zoon
en als zijn naam uitroepen: Jezus,-

32 hij zal groot zijn
en als 'zoon van de Allerhoogste'
worden aangeropen;
de Heer God zal hem geven
de troon van zijn vader David;

33 hij zal koning zijn over het huis van Jakob
tot in de eeuwigheden,
en aan zijn koningschap
zal geen grens zijn!

34 Maar Maria zegt tot de aankondig-engel:
hoe zal dit zijn,
daar ik geen man beken?

35 Ten antwoord
zegt de aankondig-engel tot haar:
heilige geestesadem zal over je komen,
kracht van de Allerhoogste
zal je overschaduwen;
daarom zal wat gebaard wordt
heilig genoemd worden, zoon van God;

36 en zie, Elisabet, van gelijke geboorte met jou,
ook zij heeft een zoon ontvangen,
in haar ouderdom,-
het is nu de zesde maand voor haar
over wie 'onvruchtbaar' werd geroepen;

37 want 'geen woord van bij God zal
machteloos zijn' (Gen. 18,14)!

38 Maar dan zegt Maria:
ziehier de dienares van de Heer;
mij geschiede zoals door u gezegd!
Dan gaat de aankondig-engel bij haar weg

Overweging

Het is wel wat vreemd: we zijn al een heel eind in februari, Advent en Kerstmis liggen alweer ver achter ons, we naderen de Veertigdagentijd, en we buigen ons over een typisch adventsthema: de annunciatie, de aankondiging van de engel Gabriël aan Maria. Maar u zult het begrijpen: het is een onderdeel van de serie over dogma's en de zogeheten maagdelijke geboorte van Jezus is een belangrijk dogma, een dogma dat zeker in het begin van het Christendom als zodanig is beschouwd. Het is terechtgekomen in de oude belijdenisgeschriften, de apostolische belijdenis en de belijdenis van Nicea: "Jezus Christus...ontvangen van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria". Waarom vonden de oude christenen het zo belangrijk? Het komt tenslotte maar in twee van de evangeliën voor, behalve bij Lucas ook bij Mattheüs. Bij Marcus en Johannes ontbreekt het evenals in de brieven van Paulus.

Wat moeten van het verhaal denken? Het heeft een belangrijke rol in de volksdevotie gespeeld. En dan gaat het natuurlijk wel om de devotie van het middeleeuwse, later het katholieke volk. In die devotie is nog een volgende stap gezet, de stap naar de onbevleete ontvangenis van Maria. Die moet niet met de maagdelijke geboorte worden verward. Er is verband met de erfzonde, de zonde van Adam die bij de geslachtsgemeenschap aan het nageslacht zou worden doorgegeven. God heeft ervoor gezorgd dat Maria bij haar verwekking van de erfzonde gevrijwaard is gebleven. Daarmee werd zij als het ware een heilige schrijn waarin de Verlosser geboren kon worden. Zo kreeg ze ook steeds meer de trekken van God de Moeder. Er is lang discussie over dit dogma geweest, ook Thomas van Aquino wilde er nog niet helemaal aan, de filosoof en theoloog Duns Scotus die na hem kwam, echter wel, en in 1854 werd het door paus Pius IX officieel tot dogma verheven. Hiermee werd dus tegemoetgekomen aan een ontwikkeling in de volksdevotie waarin Maria steeds heiliger was geworden. Bekend is het verhaal van Bernadette Soubirous in Lourdes aan wie Maria in 1858 diverse malen is verschenen, bij de zestiende verschijning als de "Onbevleete Ontvangenis". Maar dit katholieke dogma is niet door de andere kerken aanvaard.

Hoe interessant ook, we laten het verder buiten beschouwing. We laten ook buiten beschouwing hoe de officiële theologie door de eeuwen heen over de maagdelijke geboorte heeft gedacht. We gaan naar de bron terug, naar één van beide bronnen, het verhaal bij Lucas dat zo-even is voorgelezen. De betreffende passage: ontvangen van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria, vatten we op als een verwijzing naar het verhaal. Want om het verhaal gaat het.

Het is een uiterst onwaarschijnlijk verhaal: geboren worden uit een maagd. In de natuur schijnt dat wel voor te komen; met een geleerd woord uit het Grieks heet dat parthenogenese. Het gaat dan meestal niet om wat we de hogere diersoorten noemen, enigszins hoogmoedig zo genoemd omdat die hogere diersoorten het dichtst bij ons mensen staan. Het verschijnsel wordt bijvoorbeeld van slangen genoemd. Onwaarschijnlijk dus of sterker: onmogelijk dat zoiets bij mensen zou voorkomen. Hoe kunnen mensen zoiets bedenken en daarin dan ook nog geloven? Maar nu is een nuancering nodig: bij de parthenogenese in de natuur ontbreekt een partner. Die partner is er wel in het Lucas-verhaal: God zelf kunnen we zeggen, hoewel het verhaal het subtieler uitdrukt: de geestesadem van de Heilige Geest, de kracht van de Allerhoogste die haar als een schaduw bedekken. Maar dat maakt het verhaal niet minder onwaarschijnlijk.

Ook de Trouw-columnist Bert Keizer heeft kortgeleden, in de adventstijd, er zijn kritiek op losgelaten. Hij ziet er een door Plato geïnspireerde verachting van het lichamelijke in en dan speciaal van het seksuele. Toen ik zijn beschouwing las, vroeg ik me spontaan af: zou dokter Keizer wel eens een gedicht lezen? Ik vrees het ergste. Hiermee ben ik dan meteen waar ik terecht wilde komen: we moeten dit verhaal als poëzie, als een subtiele verbeelding lezen. Wie het onbevangen leest, vraagt zich niet meer af of “het wel waar gebeurd is”, maar gaat in het verhaal mee en probeert de betekenis ervan te vatten. Wat heeft Lucas ermee bedoeld, is dan de vraag. En dat vraagt om interpretatie. Laten we een poging wagen, of beter meer dan één poging. Elke goede poëtische tekst is voor meer dan één uitleg vatbaar. Maar we lezen het verhaal in ieder geval niet als een afwijzing van het lichamelijke. Integendeel: wat is eervoller voor het lichaam dan dat God zelf er zich in wilde incarneren?

Zuiver historisch gezien is er weinig zeker omtrent het leven van Jezus, maar het waarschijnlijkst is toch wel dat gewoon Jozef zijn vader is geweest. Het valt niet meer na te gaan of Lucas zelf in het “waar gebeurd zijn” heeft geloofd. Waarschijnlijk niet: in zijn geslachtsregister trekt hij net als Mattheüs de afstammingslijn via Jozef. Maar als hij er als “waar gebeurd” in geloofd heeft, dan nog: het was voor hem meer dan iets wat nu eenmaal gebeurd is, het gebeuren had voor hem ook een betekenis. Wij leven tegenwoordig in een wereld van getallen, door de wetenschappelijke en technologische ontwikkeling. De mensen van vroeger leefden in een wereld vol betekenissen: alles wat er gebeurde, had ook een betekenis. Welke betekenis kan de maagdelijke geboorte voor Lucas zelf gehad hebben? Daarvoor moeten we goed op de onmiddellijke context van zijn verhaal letten en op de totale context van zijn evangelie, van de Bijbel en van zijn tijd.

Ik zie om te beginnen een verband met een idee dat in de Oudheid, klassiek of niet klassiek, een belangrijke rol gespeeld heeft: de goddelijkheid van de farao of de keizer. Deze kon de naam zoon van God krijgen, maar het was meer dan een naam, hij wás ook zoon van God. Uit de oude Egyptische literatuur zijn verhalen bekend waarin een bode van de goden aan de moeder vertelt dat zij zwanger zal worden en een zoon zal baren. Die zoon, wonderlijk geboren uit een maagd, zal Farao worden: de Farao als godswonder. Een doodenkele keer kan het om een dochter gaan: een dergelijk verhaal wordt namelijk ook over de vrouwelijke farao Hatsjepsot verteld. Lucas kan dergelijke verhalen gekend hebben; hij heeft door zijn verhaal ons willen duidelijk maken dat de ware zoon van God Jezus is. De ware heer van deze wereld is niet de farao of in de tijd van Lucas de romeinse keizer, met zijn hofpraal en zijn legioenen, maar de mens Jezus die gekomen is niet

om te heersen maar om te dienen. Dienstbaarheid dus zoals Maria die formuleert: “hier ben ik, de dienaar van de Heer”. Dat betekent dat het verhaal van Lucas een kritisch verhaal is. In Lucas 2 zullen we het tegenbeeld van koning Jezus leren kennen: keizer Augustus die zijn macht toont door een volkstelling te houden.

Maar er zijn ook verbanden van het verhaal binnen de Bijbel, intertextueel zoals dat heet. In Mattheüs wordt een verband gelegd met Jesaja 7:14, in een Griekse vertaling, waarin sprake is van een maagd die zwanger zal worden en een zoon zal baren, genaamd Immanuël. Maar ook een ander verband is mogelijk. Het is opmerkelijk hoe belangrijk het in het Oude (Eerste) Testament is dat er nakomelingen geboren worden om de toekomst van het geslacht veilig te stellen. Uiteraard liefst jongetjes maar daarvoor bevinden we ons dan ook in een patriarchale cultuur. Maar die voortplanting gaat niet altijd gemakkelijk. Bekend is het verhaal van Abraham die pas op hoge leeftijd bij Sara een zoon krijgt en daarmee een erfgenaam: Izaäk (Ismaël, geboren uit een slavin, telt niet mee). Ook Simson, de bekende richter, werd pas geboren nadat aan zijn onvruchtbare moeder een engel verschenen was die haar zwangerschap aankondigde. Een bekend verhaal is ook hoe Hanna pas na heel veel gebed de moeder van de profeet Samuel werd. En wel heel dicht bij de geboorte van Jezus komen we met die van Johannes de Doper, alweer uit zeer bejaarde ouders. Het lijkt of Lucas nadat hij eerst de geboorte van Johannes heeft verteld, het beeld heeft willen verheiligen: aan Jezus' geboorte is zelfs geen aardse vader te pas gekomen. Ook in deze lijn is het verhaal een kritisch verhaal. De moeilijke geboorten in het Eerste Testament zijn een reactie op het heidense, kanaänitische idee dat de vruchtbaarheid gemanipuleerd kan worden, door rituelen ter ere van vruchtbaarheidsgoden als bijvoorbeeld Baäl. De oudtestamentische verhalen willen ons duidelijk maken dat vruchtbaarheid door God op Zijn tijd gegeven wordt. Als er niets meer onmogelijk lijkt, blijkt het onmogelijke toch mogelijk te zijn. Het onmogelijke wordt mogelijk. Dat vraagt om een leven uit de belofte, in geloof (vertrouwen) dat alles hoe dan ook goed zal komen. Of met een in dit verband nog mooier woord: om ontvankelijkheid. Als Abraham een geloofsheld is, dan is Maria een geloofsheldin. Ook nu is het Lucas-verhaal een kritisch verhaal. Is dat namelijk niet een kenmerk van onze moderne cultuur: manipuleren, alles willen beheersen, de dingen naar onze hand zetten?

Tot dusver ging het steeds om het máágd zijn van Maria. Maar we moeten het ook omdraaien: het gaat bij wijze van spreken ook over het Mária zijn van de maagd. Naast Jezus is Maria de enige mens die in de beide belijdenissen genoemd wordt. God wil Jezus, de mens naar zijn hart, uit een maagd geboren laten worden, maar zijn keuze daarvoor valt op een eenvoudig, om niet te zeggen: armoedig meisje. Uit een dorp dat niet best bekend stond: “kan er uit Nazareth iets goeds komen”? Hoe revolutionair het is, dringt nog maar nauwelijks tot ons door omdat we zo aan het verhaal gewend zijn geraakt. Maar men heeft er soms moeite mee gehad. In de oudgermaanse poëzie kan Maria, rijk gekleed, aan het borduren zijn als de engel haar verschijnt; goddelijkheid kon in de vroege Middeleeuwen alleen met hogere klassen geassocieerd worden. Maar we kunnen ons de “lage staat” van Maria zoals het in het Magnificat heet, niet laag genoeg inschatten. Dat doortrekt het hele evangelie: God is in eenvoudige mensen geïnteresseerd. Of als ik het mag uitbreiden: in mensen die in alle oprechtheid eenvoudig willen zijn. Om Vondel, in zijn Gijsbrecht van Aemstel, te citeren: “De hemel heeft het kleen verkoren. Alwie uit ootmoed wordt herboren, Die is van 't hemelse geslacht”. Ook nu weer de kritische kant van het adventsverhaal. Het staat haaks op de prestatiecultuur van onze tijd.

Dienstbaarheid, ontvankelijkheid, eenvoud: het is goed dat die maagdelijke geboorte een dogma is geworden. Maar je komt er niet ver mee in onze cultuur. Of heeft Henriëtte Roland Holst toch gelijk met haar versregel “de zachte krachten zullen winnen op 't eind”? Zachte krachten die deze harde tijd zachter kunnen maken op weg naar een zachtere tijd. Zo zacht als het Lucas-verhaal zelf. Met deze overweging wil ik u dit graag in overweging geven.

(Zie voor maagdelijke geboortes in de perzische, hindoeïstische, boeddhistische sfeer de preek van Henk Schouten in zijn *Het schip is niet de overkant*, uitgave van de Ekklesia.)

Slottekst: (Henriëtte Roland Holst-van der Schalk)

De zachte krachten

De zachte krachten zullen zeker winnen
in 't eind – dit hoor ik als een innig fluïstren
in mij: zo 't zweeg zou alle licht verduïstren
alle warmte zou verstarren van binnen.

De machten die de liefde nog omkluïstren
zal zij, allengs voortschrijdend, overwinnen,
dan kan de grote zaligheid beginnen
die w'als onze harten aandachtig luïstren

in alle tederheden ruisen horen
als in kleine schelpen de grote zee.
Liefde is de zin van 't leven der planeten,
en mense' en diere'. Er is niets wat kan storen
't stijgen tot haar. Dit is het zeeke weten:
naar volmaakte Liefde stijgt alles mee.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden.
www.ekklesialeiden.nl
info@ekklesialeiden.nl